

DAR VIENA ISTORIKŲ DISERTACIJA, APGINTA KLAIPĖDOS UNIVERSITETE

Vygantas Vareikis

2010 metų gegužės 14 dieną Klaipėdos universitete buvo apginta Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantės Aelitos Ambrulevičiūtės parengta daktaro disertacija „Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijoje 1861–1914 metais (tinklas, plėtra, modernėjimas)“. Darbo vadovas Dr. Darius Staliūnas (Lietuvos istorijos institutas), mokslinis konsultantas doc. dr. Stanislavas Pamerneckis (Vilniaus universitetas).

XIX amžiaus Lietuvos istorijos tyrimai negalėtų skūstis XX amžiaus istorikų dėmesio stoka. Valsiečių socialinė padėtis carizmo metais, *Varpo* ir *Aušros* leidyba, anticariniai sukilimai, siekiant pabrėžti antibaudžiavinį jų pobūdį, blaivybės judėjimas ir spaudos draudimas bei knygnešių epochos tyrimai buvo vykdomi ir sovietinėje Lietuvoje. Aurimas Švedas savo puikioje monografijoje yra aptaręs ideologinę to laikotarpio istorinių tyrimų specifiką.¹ Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos istorijos institute buvo pradėti publikuoti *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* tomai, kuriuose daugiausia dėmesio buvo skiriama lietuvių tautinio atgimimo raidai ir politiniams procesams XIX amžiuje.

A. Ambrulevičiūtė ėmėsi nelengvo ir nedėkingo uždavinio – išnagrinėti mažmeninės prekybos raidos procesus lietuviškose gubernijose iki Pirmojo pasaulinio karo, industrializacijos proceso ir modernių struktūrų nulemtą poveikį mažmeninės prekybos raidai ir jos plėtrai. Didelį dėmesį autorė skyrė kasdienių ekonominių veiklos formų, kurios dažnai pamiršamos tyrinėjant makroekonominius procesus, analizei, ekonomikos mikroistorijai, kurios galimybes atskleidė Fernanas Braudelis ir kiti analų mokyklos atstovai. Lietuvoje tokio pobūdžio temos dar mažai tyrinėjamos.

Visapusiškas tokios specifinės temos tyrimas reikalauja aiškių darbo uždavinių suformulavimo, istoriografinės analizės, istorinių šaltinių bei statistinės medžiagos, archyvinių ir norminių dokumentų surinkimo, kad iš atlikto tyrimo išplauktų nuoseklūs ir mokslškai pagrįsti vertinimai bei tyrimo rezultatai. Kaip pažymėjo oponentai (dr. Vladas Sirutavičius (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Remigijus Civinskas (Vytauto Didžiojo universitetas), A. Ambrulevičiūtė pasinaudojo gausia šaltinių baze iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo, Kauno apskrities archyvo, Rusijos imperijos teisinių aktų rinkiniu ir statistikos leidiniais, Rusijos administracijos leidimais periodiniais leidiniais ir neoficialiais spaudos periodiniais leidiniais, etnografinė medžiaga, amžininkų raštais, prisiminimais ir istoriografija.

Disertacijos autorės nuomone, mikroistorijos tyrinėjimai vis dar išlieka sociokultūrinės istorijos dalimi, tuo tarpu socioekonominės raidos tyrimai Lietuvoje daugiausia apima pramonės, žemės ūkio, transporto plėtros, gamybos ir technologijų raidos sferas. Fragmentiniai mikroekonomikos tyrimai iki šiol dažnai remiasi užsienio autorių suformuotomis koncepcijomis, ir tik nedaugelis Lietuvos istorikų nagrinėjo mikroekonominius procesus, tiesa, dažnai apsiribodami gamybos raidos, klasinių santykių gamybos ir prekybos procese analize, etninių procesų eiga gamybos ir prekybos sferoje. Paskutiniu dešimtmečiu galime pastebėti prekybos dinamikos tyrimus mikroistorijos lygmenyje, pabrėžiant „kapitalistinių“ santykių pradininkų Lietuvoje – ekonomiškai aktyvių žydų gyventojų verslo specifiką.

¹ ŠVEDAS, A. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija 1944–1985*. Vilnius, 2009.

Tuo tarpu tokie procesai kaip smulkiojo ir vidutinio verslo raida, mažmeninės prekybos specifika, *konsumerizmo* augimas Lietuvoje vis dar lieka istorinių tyrimų paraštėse.

Gynimo tarybos nariai: pirmininkas dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Vyngantas Vareikis (Klaipėdos universitetas), prof. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas), prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis (Mykolo Romerio universitetas), prof. dr. Šarūnas Liekis (Mykolo Romerio universitetas) atsiliepimuose konstatavo, jog A. Ambrulevičiūtės disertacija, kurioje sėkmingai buvo taikytas statistinės analizės metodas, yra originalus darbas Lietuvos istoriografijos kontekste.

Gynimo metu buvo pastebėtas autorės sugebėjimas patraukliai dėstyti mintis, sekimas anglosaksišku pasakojimo stiliumi vietoj tradicinio vokiškosios istoriografinės mokyklos naratyvo.

Verta pacituoti keletą disertacijos sakinių apie prekių ir paslaugų asortimentą Lietuvoje, menkai paliestoje modernizacijos procesų: „Daugelį pirmo būtinumo daiktų ir pagrindinę maisto produkcijos dalį gyventojai vis dar gamindavosi patys: duoną kepė namuose (tai liudija mažas duonos ir bandelių krautuvių skaičius bei santykinai didesnis grūdų ir miltų krautuvių skaičius), rūbus siūdavo patys iš ūkyje gaunamų žaliavų ir pan. Miestiečiai savo reikmėms patenkinti netgi stengėsi išlaikyti nedidelius ūkius, augindavo naminius paukščius: „Kad turėčiau vakarienei šviežių kiaušinių, laikiau namie vištas“. Taip XIX amžiuje dienoraštyje įrašė Vilniaus universiteto profesorius J. Frankas.“²

A. Ambrulevičiūtė darbe iškėlė klausimus, kuriuos pabandė iširti. Kodėl lietuviškose gubernijose, esant palankioms geografinėms ir infrastruktūrinėms sąlygoms prekybos verslui vystytis (pasienis ir jo teikiama galimybė prekiauti užsienio rinkose, vidaus vandens keliai, geležinkelio tinklas), dominavo smulkioji ir vidutinė mažmeninė prekyba? Kaip smulkiosios mažmeninės prekybos augimas koreliavo su bendra ekonomine krašto raida? Ar smulkiosios mažmeninės prekybos plėtrą galėjo skatinti fabrikinės gamybos vystymasis ir plataus vartojimo pramoninių prekių paklausos augimas? Kiek žydų prekybininkų dominavimas, pastebėtas lietuvių tautinio atgimimo lyderių ir atskleistas ne vieno istoriko darbuose, galėjo turėti poveikį verslo susisluoksniavimui pagal tautybes ir ar ir kiek kultūrinė patirtis bei tradicijos galėjo tapti kliūtimi kitoms etninėms grupėms įsitraukti į prekybinę veiklą. Iš čia kyla dar vienas klausimas, ar tokį veiklos pasidalijimą pagal etniškumą galima susieti su problema (ir tai neturi būti susieta vien su antisemitizmo problematika), kai žydų prekybininkai dominuodami prekyboje siekė neišsileisti į šią sferą ne žydų kilmės gyventojų.

Viena įdomiausių darbo dalių analizuoja nelegalaus verslo santykius – prekybos įstatų nesilaikymą, mokesčių vengimą ir organizuotos kontrabandos plitimą pasienyje³, tarsi antrindama Marco Blocho minčiai, išsakytai *Apologie pour l'histoire*, apie istoriko ir istorinių tyrimų santykį su dabartimi. Ir šiandien Lietuvos pasienyje vykstantys nelegalios ekonominės veiklos procesai, prekių judėjimo kryptys, kovos su kontrabanda formos ir pasienyje susiformavęs gyvenimo būdas stebėtinai primena XIX amžiaus istorinę patirtį.

A. Ambrulevičiūtė disertacijoje apžvelgė knygų kontrabandos (knygnešystės) komercinius aspektus, polemizuodama su lietuviškoje istoriografijoje įsigalėjusia knygnešytės, kaip patriotinio-tautinio anticarinės pasipriešinimo formos, koncepcija. Autorė darbe aptarė įdomų istoriografinį klausimą, ar/kiek stipri žydų konkurencija prekyboje galėjo nulemti lietuvių išitraukimą į nelegalų kontrabandos verslą.

Atižvelgusi į disertacijos kokybę, oponentų atsiliepimus ir autorės atsakymus į gynimo proceso metu išsakytas pastabas, gynimo taryba vienbalsiai nutarė suteikti Aelitai Ambrulevičiūtei humanitarinių mokslų srities daktaro vardą.

² AMBRULEVIČIŪTĖ, A. *Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijoje 1861–1914 metais (tinklas, plėtra, modernėjimas)*. Daktaro disertacija, Klaipėda, 2010, p. 67.

³ Ibid., p. 82–94.